

Cənubi Azərbaycanda yaranmış və yayılmış folklor nümunələrinin fədakar toplayıcısı, mərhum hüquqşünas Əli Kəmalı uzun illər əldə etdiyi materialların xeyli hissəsini ölümündən qabaq Təbrizdə AMEA Folklor İnstitutunun beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Əli Şamilə ərmağan etmişdir. “Koroğlu” dastanının aşığılar tərəfindən 7 kasetə söylənmiş qollarından ibarət Əli Kəmalı variantlarını Folklor İnstitutu araşdırıb tərtibat verərək nəşr etmişdir.

Nəşrdə bildirilir ki, Əli Kəmalı peşəkar folklorçu deyildi. Ətrafındakı dar düşüncəliyərin “Türklərin ədəbiyyat və folkloru yoxdur. Bu dildə gözəl bədii nümunələr yaratmaq olmaz” məzmunlu dedi-qodularını onu doğulub boya-başa çatdığı bölgənin ədəbi nümunələrini toplamağa təhrik etmişdir. Sanki zəngin bir xəzinə ilə rastlaşdığını gören gənc hüquqşünas sonralar dairəni genişləndirmiş, İranın güneyində və doğusunda yaşayan türklərdən də folklor nümunələri toplamağa başlamışdır.

İranda islam inqilabından sonra türkçə məhdud sayda qəzet və jurnalların nəşri, xüsusən də mərhum Cavad Heyətın nəşr etdiyi “Varlıq” dərgisi Əli Kəmalını bu sahədə ardıcıl işləməyə həvəsləndirmiş, onun ömür yolunu dəyişmişdir. Məşhur türkoloq Həmid Nitqinin ədəbiyyatımız, dilimiz, tariximiz haqqında məqalələri də onun ağız ədəbiyyatı nümunələrini toplama-

də əlyazmalardakı variantlarda Yumuğ Əhməd, Qulu bəy kimi maraqlı obrazlar var. Koroğlu Nigar xanımı gətirərkən yolda Qulu bəyin ox atmağına heyran olur. Onu zorla atasından ala bilməyəcəyini gördükdə Nigar xanım işə qarışır. Atasını, anasını dilə tutaraq Qulu bəyi özünə qardaş kimi Çənlibelə gətirir. Yumuğ Əhməd və Qulu bəyin adıyla bağlı ayrıca qollar olmasa da, onlar əksər qollarda ən fəal iştirakçılardır.

Koroğlu dəlilərindən bəzilərinin adının sonuna “balı” sözü əlavə edilir. İsabalı, Eyvazbalı, Əhmədbalı və b. Görünür, “balı” sözünün də xüsusi bir anlamı, mənası var. Mətnlərdə Koroğlunun nəslı və qohumları ilə bağlı maraqlı faktlar var. Variantlarda Ərəb Reyhanın, Mustafa bəyin də tərcümeyi-hallarına, Koroğlu və Eyvazla qohumluqlarına diqqət yetirilir. Bu faktları nəzərdən keçirdikdə Koroğlu adıyla

folklorçuları onu 3 fəslə ayırırlar. Birinci fəsilə Aşıq Əliəkbər Qurbaninin lentə söylədikləri olduğu kimi kağıza köçürülüb. İkinci fəslə müxtəlif xətlə yazılmış əlyazmaları əski əlifbadan latın əlifbasına

“Koroğlu” dastanının Güney variantları

sına güclü təkan vermişdir.

Beləliklə, Savə, Həmədan, Qəzvin, Xorasan, Şiraz və b. bölgələrdən XVII–XX yüzillərdə yaşamış şairlərin, aşığıların heç yerdə çap olunmamış şeirlərini, dastanları, nağılları, bayatıları, atalar sözlərini və s. toplamağa başlamışdır. Özü gedə bilmədiyi yerlərə başqalarını göndərmiş, onların məsrəflərini ödəmiş, söyləyicilərə də həvəsləndirmək üçün müəyyən məbləğdə pul vermişdir.

Sağlığında Əli Kəmalının topladığı materiallar və elmi fəaliyyəti Azərbaycanda,

Türkiyədə, İranda, İsveçdə yaşayan ziyalılardan və elm adamlarının da diqqətini özünə çəkmiş, haqqında məqalələr yazmışdır. Lakin onun topladığı materialların nəşri çox ləngimişdir. Səbəbi də Ə. Kəmalının bu işlə davamlı məşğul ola bilməməyi olmuşdur. Növbəti kitabları çap etdirmək və ailəsini dolandırmaq üçün vaxtının çoxunu vəkiləyə həsr etmiş, insanların hüququnu qorumağa çalışmışdır. Ölümündən sonra isə onun arxivini araşdırıcıların üzünə bağlanmışdır.

Ə. Kəmalının doğulub boya-başa çatdığı bölgə Mərkəzi İranda yerləşsə də, daha çox Savə şəhərinin adı ilə tanınır. XX yüzilin başlanğıcınadək burada soykökü Xələc, Əfşar və Şahsevən tayfalarına bağlı türklərin 800-ə yaxın kəndi olmuşdur. Yüzdə yüz sonlarına yaxın isə hökumətin yeritdiyi siyasət və şəhərləşmə nəticəsində kəndlərin sayı 450-yə enmişdir. Ə. Kəmalı folklor materiallarının çoxunu da məhz bu kəndlərdən toplamışdır.

Əli Kəmalının topladığı “Koroğlu” dastanının qollarının adlandırılması “Kitabi-Dədə Qorqud”un boylarının adını, M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasının fəsillərinin başlıqlarını və s. orta əsr qaynaqlarını yada salır. Məzmunca da bir oxşarlıq var. Belə ki, “Dədə Qorqud” boylarında olduğu kimi, Aşıq Əliəkbər də bir neçə qolun sonunda dastanın adını çəkir. Güneydə “Koroğlu” dastanının bir neçə nəşri olsa da, Aşıq Əliəkbər Qulamhüseyn Sədri Əfşarın 1347-ci ildə (miladi 1968) Tehrandakı “İbn Sina” nəşriyyatında çap etdirdiyi kitabla tanış olub. Bu da Hümmət Əlizadənin Bakıda 1941-ci ildə “Azərənşr”də nəşr olunmuş kitabı əsasında çapa hazırlanıb.

Aşıq Əliəkbər Koroğlunun İrana gəlmədiyini bir neçə dəfə vurğulayır. Onun Ərzurum ətrafında yaşadığını və Osmanlıya səfər etdiyini söyləyir. “Bu da Koroğlunun Eyvaz dastanıydı ki, getdi Eyvazı gətirdi” qolunu danışanda Türkmənsəhradan söz açır. Ərzurum ətrafında yaşayan Koroğlu İrandan keçmədən Türkmənsəhraya gedə bilməzdi. Bu da onu bir daha göstərir ki, aşığın söylədiyi və əlyazmalardakı variantlarda Türkmənistan, Türkmənsəhra, Təke Türkmən məlum bir coğrafi məkan deyil, ümumiyyətlə, türkmənlərin yaşadığı yer anlamındadır.

İstər Aşıq Əliəkbərin söylədiyi, istərsə

məşhurlaşan Rövşənin sadə bir ilxıçı oğlu deyil, əsilzadə bir nəslin – Əli xan Xacə Mirzənin və Qeysər-i Rumun qızı Səlibi xanımın övladı olduğu aşkara çıxır.

Dastançılıq ənənələrimizdə qəhrəmanlar sadə xalqdan deyil, əsilzadələrdən seçilir. Qəhrəman həтта kasıb bir ailənin övladı kimi təsvir edilsə də, sonda onun hansısa bir əsilzadədən olduğu, müxtəlif səbəblərdən kasıb ailəyə düşdüyü təsvir edilir. Bu baxımdan Əli Kəmalı arxivindəki “Koroğlu” dastanının variantlarında qəhrəmanın əsilzadə kimi göstərilməsi təbii görünür.

Güney variantında sinfi mübarizə özünü göstərmir. Koroğlunun dostları arasında xanlar, paşalar, tacirlər də var, kasıb-kusub da. Yeni Koroğlu bir orta əsr cəngavəridir. İnsanlara sinfi münasibətə görə deyil, şəxsi münasibətə görə qiymət verir. Həтта Koroğlunun qorxusundan Çənlibeldən qaçmış Aşıq Cününü geri qaytaranda Türkmənbaşı erkəklə ona deyir: “Əgər sənə çəb baxa (yəni Koroğlu-Ə.Ş.) gözdərin çıxardaram. Və bəd Koroğlu heç vədə mənsiz Çamlibeldə dura bilməz”.

Əli Kəmalı arxivindən alınmış materiallar çapa hazırlanarkən Azərbaycan

çevrilmişləri daxil edilib. Üçüncü fəslə isə Əli Kəmalının rəhbərliyi ilə H. Güneylinin çap üçün hazırladığı 2 qolun əski əlifbadan latın əlifbasına çevrilmiş mətni əlavə olunub.

Hazırladı:
Tahir AYDINOĞLU, “Xaq qəzeti”